

Проблеми перекладу архітектурних термінів

У статті досліджується проблема адекватного перекладу українських архітектурних термінів, зроблено огляд лексикографічної фіксації термінів архітектури у словниках кінця XIX - початку XX ст.

The article examines a problem of adequate translation of Ukrainian architectural terms, a certain amount of lexicographical description of the architectural terms in the dictionaries at XIX – XX centuries.

На сучасному етапі національного відродження спостерігається підвищена увага до питань, пов'язаних із функціонуванням української мови в усіх сферах суспільства. Значний інтерес для мовознавчої науки становить аналіз процесів становлення, творення та функціонування термінологічних систем, їх уніфікації, опис засобів номінацій у відповідних терміносистемах, укладання та поповнення різногалузевих термінологічних словників. На особливу увагу заслуговує українська архітектурна термінологія – цілісна терміносистема, яка відображає поняття архітектури, невід'ємної частини культури народу. Окреслюючи місце архітектури в українській культурі, треба враховувати той факт, що мова йде про всю просторову організацію України, до якої належить уся діяльність щодо забудови міст, формування систем розселення і природокористування, зведення споруд, ландшафтний дизайн, мистецькі напрями, зображальні композиції тощо.

Метою статті є дослідження проблеми адекватного перекладу архітектурних термінів, огляд лексикографічної фіксації термінів архітектури у перекладних словниках кінця XIX – початку XX ст.

Активізація процесу формування української архітектурної термінології припадає на кінець XIX – початок XX століття. У цей період досліджувалися як теоретичні, так і прикладні аспекти термінознавства, зокрема створювалися перекладні та тлумачні словники, які фіксували термінологічну та професійну лексику. «На границе между матеріалами для словаря и словарями всего языка стоятъ опыты спеціальныхъ словарей научныхъ или техническихъ терминовъ» [3: 8] Серед них слід назвати такі лексикографічні праці: «Початки до уложення номенклятури і термінології природописної, народної», «Нові знадоби до номенклятури і термінології природописної, народної, збирані між людьми» І.Верхратського; «Опытъ толковаго словаря народной технической терминологии по Полтавской губернии» В. К. Василенка; «Малоруско-німецкий словарь» Є.Желехівського; «Русско-малороссійській словарь» Є.Тимченка; «Словарь російсько-український» М. Уманця та А. Спілки. На думку Л. Г. Боярової, «сфера функціонування вітчизняної термінології та сфера

фіксування взаємодоповнювали одна одну, і це було підґрунтям досить якісного програмування розвитку національних терміносистем» [1:190]. Визначною подією в українській лексикографії початку ХХ ст. була поява у Києві чотиритомного «Словаря української мови», упорядником якого став Б. Д. Грінченко. У цьому словнику, окрім суспільно-політичної, була відображена також науково-технічна лексика, зокрема будівельна та архітектурна, яка на час укладання словника була вже досить широко представлена в українській літературній мові. Наприклад: *будова – строєніє, зданіє; будування – 1)построєніє, созиданіє, сооруженіє; 2)постройка, строєніє; вежа – 1)башня; 2)тюрьма, заключеніє; башта – башня* тощо. [3: 89, 186-187, 219].

Деякі вчені (М. Левченко, П. Єфименко) висловлювали думку про те, що українська термінологія має бути доступною, зрозумілою народові, тому пропонували терміни, що запозичені з грецької, латини або західноєвропейських мов, замінювати українськими відповідниками або словами з слов'янських мов – чеської, польської. Наприклад, *оригінал – первотвор, перспектива – зглядность, механізм – силодійство, елемент – первина, нейтральний – ніякий, архітектор – будовничий, архітектура – будовничство, бібліотека – книгарня, лабораторія – дільня, фабрика – виробня* тощо [2: 45].

30 травня 1921 р. було створено Інститут української наукової мови Академії Наук, який став центром всієї термінологічної роботи. Окрім природничого, сільськогосподарського відділів було створено і технічний, до складу якого входила архітектурна секція. Впродовж майже десяти років було укладено та видано близько тридцяти словників з різних галузей науки, техніки, культури. Кожний словник мав підзаголовок «проект», містив українсько-російську та російсько-українську частину з відповідними показниками, до кожного терміна подавався рекомендований варіант, уживані синоніми із зазначенням джерела. Передмови до цих словників інколи виходили за межі інструкцій для користування: у них розповідалося про весь процес укладання словника та подавалися теоретичні установи щодо вдосконалення мовного матеріалу. Л. Г. Боярова виокремлює концептуальні положення, якими керувалися тогочасні лексикографи: «основу кожної української терміносистеми мають становити власне національні слова; іншомовні терміни треба засвоювати безпосередньо з мови-продуцента без прямого впливу будь-якої мови-посередника; у термінах має бути дотримане оптимальне співвідношення між прийнятою назвою та поняттєвим змістом, вкладеним у цей термін» [1: 189]. Упорядники планували після обговорення та доопрацювання видати нормативні терміни, причому основними критеріями нормативності мовних форм у термінології були системний та національний.

Українська термінологія архітектури досліджувалась у складі будівельної термінології, тому на рівні лексикографії була описана у «Словнику будівельної термінології (проект)» проф. С. Булди, який було

надруковано у вісімнадцятому томі «Матеріалів до української термінології та номенклатури» у 1930 р.

На думку проф. С. Булди, в основу будівельної, у тому числі й архітектурної, термінології значною мірою було покладено примітивну народну термінологію; не було жодного ґрунтового твору з будівництва, а «такі поодинокі твори, як «Архітектура» Щербаківського, мали характер більш історично-популярний, аніж науково-технічний» 4 : 5].

До словника увійшли терміни з цивільного, сільського будівництва, будівельної механіки, номенклатури основних будівельних матеріалів та їх властивостей, основ та фундаментів, металевих та інших конструкцій, дрібних будівельних фахів (асфальтарства, бетонярства, малярства, тинькарства та ін.). Значну кількість термінів складає архітектурна термінологія, проте не наводяться терміни на позначення архітектурних стилів, форм, ордерів, скульптурних та ліпних прикрас.

Принцип творення термінів визначався довільно, тому це призвело до утворення значної кількості штучних архітектурних термінів: *амбар* – *шпихлір*, *амбразура* – *заглибина*, *антаблемент* – *надколоння*, *арка* – *лук*, *балка* – *трім* (*балочний* – *трімовий*), *бельэтаж* – *красний поверх*, *блеск* – *полір*, *боковушка* – *прихатень*, *болт* – *с(ш)ворінь*, *ванна* – *купільня*, *вентилятор* – *вітрогін*, *горбылек* – *щаблина*, *громоотвод* – *блискавичник*, *саман* – *лимпач*, *решетка* – *ґратняця*, *щербень* – *скаля* (*цегелля*), *аудиторія* – *слухальня*, *картон* – *тектура*, *филенка* – *таля*, *трафарет* – *тавро*, *кожух* – *ту(о)лубець* тощо. Більшість таких термінів не закріпились у мові і були замінені відповідно іншими, переважно іншомовними, термінами: *комора*, *амбразура*, *антаблемент*, *арка*, *балка*, *бельэтаж*, *блиск*, *боковина*, *прогонич*, *ванна*, *вентилятор*, *грозозахист* (*громовідвід*), *саман* (*ґрунтоблок*), *решітка* (*ґрати*), *щербінь* (*рідше скаля*), *аудиторія*, *картон*, *фільонка*, *трафарет*, *кожух*. Не закріпились в архітектурній термінології і штучно створені прикметники, наприклад терміносполучення, що позначали різновиди арок, передавалися терміном *лук* та прикметниками *припадистий*, *перекутний*, *плічковий*, *зіркуватий*, *шоломуватий*, *цибулюватий*, *чоловий* тощо [4].

Інтернаціональні терміни, які не мали народних відповідників, у словнику наводились без змін, або ж фіксувалися з тими фонетичними відмінностями, які наближали їх до української фонетики: *квадра* – *квадер*, *цоколь* – *сокель*, *колонна* – *колона* тощо.

У 30-і – 60-і рр. ХХ ст. було загальмовано подальший розвиток української науково-технічної термінології взагалі, та архітектурної термінології зокрема. У цей період основною тенденцією розвитку української термінології було орієнтування на російську термінологію у всіх сферах її використання, а продуктивним способом творення українських наукових термінів – калькування з російської мови.

На початку 90-х років ХХ ст. науковцям довелося розробляти рекомендації стосовно творення та використання термінів, фіксувати пропонувані термінологічні одиниці у словниках. У словниках кінця ХХст.

– початку ХХІ ст. зафіксовано більше змін, які відбулися в теоретичному осмисленні норм українського термінотворення та терміновживання, проте мовну політику України на загальнодержавному рівні загалом можна схарактеризувати як помірковано-обережну й недостатньо послідовну з прагненням до уникнення радикальних заходів.

Серед ґрунтовних праць з української архітектурної лексикографії, що побачили світ останнім часом, слід відзначити «Російсько-український та українсько-російський словник термінів будівництва й архітектури» (укладачі: С. С. Жуковський, Р. І. Кінаш, Л. М. Полюга та ін.), що вийшов друком у Львові 2005 р. Цей словник належить до найбагатших з цієї серії – близько 60 000 термінів. Для його створення використано минулі та сучасні спеціальні видання з різних галузей знань, посібники, енциклопедичні, політехнічні, фахові перекладні й тлумачні словники, державні стандарти, довідники, періодичні видання.

Таким чином, українська архітектурна термінологія творилася на основі загальнонаціональної мови протягом всіх етапів формування та становлення, тому основна кількість українських архітектурних термінів власномовного походження. На сучасному етапі розвитку архітектурної термінології сфера її фіксування стала підґрунтям для змін у сфері терміновживання. Лексикографічні праці кінця ХІХ – початку ХХ ст. є багатим джерелом української архітектурної термінології, цінними пам'ятками української лексикографії етапу зародження та формування, оскільки було вироблено засади мовного планування термінології сфери архітектури.

Вважаємо перспективним подальше дослідження української архітектурної термінології, яку зафіксовано у словниках 30 – 60 х рр. ХХст.

Література

1. Боярова Л. Г. Українська термінологія і мовна політика (20-ті рр. ХХ ст. – поч. ХХІ ст.) / Л. Боярова // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К., 2006. – Т. X. – С.187 – 195.
2. Муромцева О. Г., Муромцев І. В. Шляхи творення української термінології в концепції і практиці М. П. Драгоманова // Українська мова: історія і стилі. – Харків, 1992. – С. 44 – 51.
3. Словарь української мови / Упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченка: в 4-х тт. – К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1958. – Т.1. – 494с.
4. Словник будівельної термінології (проєкт) // Матеріали до української термінології та номенклатури. – Т. ХVІІ. – Х. – К. : Держ. вид-во України. – 1930. – 255 с.